

УДК 343

T. Kovalova

THE CONCEPT OF THE ENACTMENT ON CRIMINAL LIABILITY IN THE SPACE IN THE UKRAINIAN LEGISLATION AND LAW

Т.І. Ковальова

*здобувач кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

ПОНЯТТЯ ЧИННОСТІ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРІ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ І ПРАВІ

Постановка проблеми. Поняття чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі в українському праві є надзвичайно важливим для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями, що стосуються чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі, займалися такі вчені: В.І. Борисов, А.І. Бойцов, Є.В. Благов, А.І. Ільїна, Я.М. Брайнін та інші. Проте в Україні до цього часу відсутнє належне дослідження поняття чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту поняття чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі за українським законодавством і правом.

Основні результати дослідження. Слід відмітити, що сучасна юридична наука досить обмежено висвітлює проблеми дії права і дії закону. Одним із перших, хто приділив увагу визначенню дії права та дії закону, був професор С.С. Алексєєв, розуміючи під цим поняттям шляхи і форми впливу права, закону, а також і способи їх реалізації в практичній життєдіяльності соціуму [1, с. 15]. Із зарубіжних представників юридичної науки своє розуміння дії права та дії закону пропонує І. Вагнер, пояснюючи ці феномени так: «...властивість права викликати дії фактичним вчинком об'єкта правової норми, в результаті

чого реалізуються цілі правові норми» [2, с. 37]. А.С. Піголкін під дією права (дією закону) розуміє те, що воно означає обов'язковість правових норм і дійсність їх вимог [3, с. 372]. Натомість В.М. Карташов розглядає дію права (дію закону) у просторі як обмеження законів територіальною межею їх національної правової системи [4, с. 372]. Нам найбільше імпонує визначення дії права (закону), запропоноване Є.Г. Зинновим. Дії права (закону) дослідник визначає як сукупне функціонування поведінкового правозастосування всіх властивостей (правоздатностей) права регулятивного, інформаційного і ціннісно-мотивованого впливу на врегульовані відносини суб'єктів права, які проявляють активнодіючу юридичну силу права (закону) (при цьому під юридичною силою права розуміючи офіційну загальнообов'язковість реалізації цілей принципів і приписів самої системи права) [5, с. 21–22]. В контексті сформульованого вище можна зазначити, що дослідження закону України про кримінальну відповідальність його дії свідчить про його головну якість, що проявляється в здатності впливати на поведінку людей через певну систему (механізм) його реалізації. Дія такого нормативно-правового акту, як закон про кримінальну відповідальність, характеризується в його обов'язковості, що забезпечується державним примусом. Оскільки закон про кримінальну відповідальність, як і все існуюче, функціонує у просторі і часі, то він має межі своєї реалізації. Виходячи з цього, дія закону про кримінальну відповідальність у просторі презумує встановлення меж юрисдикції (влади - компетенції) тієї або іншої держави, яка включає в себе визначення простору, де держава вважає можливим і допустимим очікувати й вимагати здійснення правових велінь для певного кола осіб, яким вони адресуються [6, с. 15]. Слід погодитися з думкою, яка існує в юридичній літературі, що така діяльність держави реалізується виключно у правовій сфері, дає нам поняття юрисдикції держави, яке визначає сферу дії закону про кримінальну відповідальність у просторі [6, с. 15]. Проте зрозуміло, що держави існують не ізольовано одна від одної, а тому при взаємодії різних держав, у тому числі і держави Україна, виникає питання про співвідношення різних правових систем, уніфікації законодавства з метою встановлення більш ефективного режиму підтримання загальноправового порядку і умов найбільш комфортного їх співіснування, у тому числі у сфері протидії злочинності. Тому заслуговує всілякої підтримки позиція Ю.А. Тихомирова, який вважає, що правильне розуміння цього питання дозволяє структурувати правову сферу життя держави і суспільства, виявити системні залежності між її явищами [7, с. 5]. У цьому сенсі правова система, створена і діюча як прояв суверенітету держав, які використовують і захищають своє право у власних цілях, включає чотири групи елементів: 1) праворозуміння; 2) правотворчість; 3) правовий масив; 4) правозастосування [7, с. 6]. Слід погодитися з Р.Р. Хаснутдіновим, що подібна характеристика правових систем дозволяє виділяти такі аспекти: 1) національні правові системи – це системи, створені і діючі як прояв суверенітету держави, що використовує і захищає своє право у власних цілях (це правові системи, що відтворюють особливості національної правосвідомості, культури і праворозуміння); 2) взаємодія міжнародного і національного (внутрішнього) права. Це свідчить про посилення

тенденції виділення сфери правового співробітництва держав, що призводить до взаємопроникнення правових теорій, вчень і поглядів, а також прийняття узгоджених і подібних актів і норм права, що призводить (сприяє) інтеграції посилення значення світового співробітництва у сфері протидії злочинності. Надто важливим інструментом у цьому плані слугує міжнародне право, що призводить до сильного впливу національних галузей права на спеціалізацію міжнародного права. Справедливо у зв'язку з цим зауважує Ю.А. Тихомиров, який зазначає, що імператив міжнародного права визначається у цьому випадку через принцип «*pascta sand servanda*» [7, с. 10]. Це свідчить про те, що права національна система повинна включати в себе, окрім застосування, й інші форми реалізації закону, а саме: дотримання, виконання, використання. У цьому сенсі при визначенні поняття юрисдикції держави надто важливе значення має така категорія, як дія закону. Це визначається тим, що в сучасному міжнародному праві простір розуміють як сферу дії закону, в тому числі і закону про кримінальну відповідальність [7, с. 11]. Слід підтримати вагоме і глибоке висловлювання Ю.А. Тихомирова, що «правова дійсність як особлива сфера соціального життя суспільства, яка складається на інституціональному рівні з правових норм, розвивається і діє в рамках соціального простору й часу, проте має свої власні межі, які у певну історичну епоху завжди конкретні для даного кола відносин» [7, с. 11]. На наше переконання, саме інституціональний рівень змісту права і представляє особливий інтерес у просторовій обумовленості дії закону про кримінальну відповідальність.

Має сенс для науки позиція Є.В. Благова, що «при з'ясуванні зазначеного вище питання відслідковується певна залежність співвідношення термінів «дія», «реалізація» та «застосування», оскільки ці поняття досить часто використовують як синоніми. Це логічно випливає з того, що якщо така конкретна поведінка людини уособлює всі ознаки, які є достатніми для встановлення її як злочину (складу злочину), вона підпадає під його дію, тобто входить в її обсяг» [8, с. 9]. Тобто під застосуванням права розуміють рішення про відповідність або невідповідність установлених фактичних обставин певній кримінально-правовій нормі та про кримінально-правові наслідки виявленого положення [8, с. 9]. Це свідчить, що застосування права визначається як елемент механізму кримінально-правового регулювання, де виділяється і така його стадія, як установлення юридичної основи справи, яка у тому числі включає в себе перевірку дії закону про кримінальну відповідальність у просторі (це свідчить про те, що таке розуміння терміна «дія кримінального закону» пов'язується саме з його застосуванням у випадку неправомірної поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин) [8, с. 9]. Проте слід погодитися з твердженням П.Л. Люблінського, що «цей підхід не враховує усієї специфіки досліджуваного питання, оскільки право існує постільки, поскільки воно діє, має вплив на учасників правового спілкування. Сам закон визначає коло тих дій, з якими від зв'язує юридичні наслідки і, таким чином, коло тих дій, з якими він зв'язує юридичні наслідки може бути названим «обсягом закону» [9, с. 95]. Слід взяти до уваги також твердження, що предметом регламентації з боку закону є поведінка особи, оскільки кожний вчинок є актом волі, що реалізувалася ззовні, і

коли говорять про те, що ті або інші дії регулюються законом, це означає, що він зв'язує з ним певні юридичні наслідки, тобто регулює їх [6, с. 96]. Саме тому, на наш погляд, розгляд права у сенсі його дії і визначає його основну якість – здатність (можливість) мати вплив на діяльність та поведінку людей і спільнот. У цьому контексті слід погодитися з В.В. Лазаревим, що «дію права в цьому сенсі слід розглядати як визначення сфери його прояву (здійснення) чи як перехід юридичного належного в соціальну практику. Подібний підхід дозволяє виявляти певний зріз права, який відображає його буття на різних рівнях, в тому числі і у просторі. При цьому категорія «дія права» охоплює собою низку тих або інших можливостей, що визначають зміст механізму його забезпечення, що дозволяє визначити інструментарій, який є необхідний громадянському суспільству і окремій особистості для цивілізованої участі у суспільному житті» [10, с. 104].

Таким чином, механізм дії права має розкриватися через систему його реалізації. Проте слід погодитися з твердженням С.Л. Комарова, що «поняття «дія права» має більш широке значення, оскільки правове втручання являє собою результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини як соціальної системи власне правових засобів (норми права, правовідносини, акти реалізації і застосування права), так і інших правових явищ (правова свідомість, правова культура тощо)» [11, с. 380].

Отже, правове регулювання за логікою є однією із форм впливу права на суспільні відносини за допомогою специфічних засобів: норм права, правовідносин і реалізації права. Коли закон діє, то це означає, що норми, які його складають реалізуються у тій або іншій формі (дотримання, виконання, застосування, використання) у рамках механізму кримінально-правового регулювання [10, с. 7]. При цьому реалізація норм права являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного (об'єктивне розкривається у вчиненні послідовних, передбачених нормами права правомірних дії, а суб'єктивне показує відношення суб'єкта до правових вимог і стан його волі у момент вчинення дій, що йому нормативно задекларовані, тобто являє собою складний психологічний процес оцінки і вибору певного варіанту поведінки) [10, с. 7]. Це також знайшло підтвердження у дослідженні М.Г. Мельникова, де він вказує, що «під дією кримінального закону слід розуміти процес реалізації норм права, які його утворюють у тій чи іншій формі (дотримання, виконання, використання, застосування) в рамках механізму кримінально-правового регулювання» [12, с. 13].

На сучасному етапі розвитку державності України і її взаємодії з різними державами категорію «межі дії національних правових норм» слід розглядати і стосовно випадків, коли можлива постановка питання про міжнародно-правову регламентацію відповідних проблем [12, с. 14]. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що питання юрисдикції (у тому числі і кримінально-правової) вирішується різними державами згідно з міжнародним правом. При вивченні можливостей міжнародного права для встановлення меж дії національно-правових норм виникає проблема співвідношення територіальної природи державної влади та юрисдикційних повноважень її органів. Поняття

«юрисдикція» і сама юрисдикція є надто важливою категорією, що заслуговує належного вивчення, в тому числі і кримінальним правом (особливої актуальності це питання набуває у зв'язку з посиленням процесів інтеграції держав у сфері протидії злочинності, уніфікації їх кримінального законодавства). Це поняття (категорія) до цього часу не знайшло належної розробки. Згідно з більшістю визначень, юрисдикція держави означає право судових і адміністративних органів держави з розгляду і вирішення справ відповідно до їх компетенції [13, с. 93]. Натомість у довідникових джерелах цей термін тлумачиться по-різному: 1) під юрисдикцією розуміють коло повноважень судового органу з правової оцінки конкретних фактів, у тому числі й застосування санкцій [14, с. 1591]; 2) «встановленная законом совокупность правомочий разрешать правовые споры, оценивать действия субъектов права, применять юридические санкции» [15, с. 414]; 3) підсудність [16, с. 458]; 4) право здійснювати суд, правова сфера, на яку поширюється повноваження держави [17, с. 597].

Вище перераховані визначення, на наш погляд, зводять інститут юрисдикції виключно до правозастосовної діяльності. Такий підхід є проблематичним та обмеженим, оскільки визнається більшістю авторів можливістю виходу юрисдикції за межі території держави, зокрема стосовно громадян, що знаходяться за межами її території [18, с. 16]. Слід погодитися з твердженням, що у випадку обмеження юрисдикції правозастосуванням стає не зовсім зрозумілим, до якого міжнародно-правового інституту повинна відноситися законодавча влада і її можливість примусово здійснювати приписи [18, с. 16]. Тому має сенс твердження, що при оцінці зв'язку юрисдикції з іншими інститутами міжнародного права більш очевидним є зв'язок юрисдикції не з територією, а з суверенітетом, який визначається як верховенство держави в межах її внутрішніх і зовнішніх функцій (суверенітет складає основу державної влади, його частиною є територіальне верховенство) [6, с. 22 – 23]. Такий підхід знаходить підтвердження у працях Ю.В. Ключникова, оскільки він вносить ясність у розуміння різноманітних проявів державної влади [18, с. 16]. Це дає підставу нам стверджувати, що вектори юрисдикції, що визначаються територіальним верховенством, відносяться (зводяться) в підсумку до території, а до суверенітету над цією територією. Тому можна використовувати такий же підхід і стосовно юрисдикції за межами території держави, але яка має підстави (підґрунтя) в інших сторонах державної влади, тобто в інших проявах державного суверенітету, хоча її зв'язок з територією зберігається. У цьому сенсі слід погодитися з позицією, яка наведена в юридичній літературі, що якби підґрунтя юрисдикції впливало тільки з територіального верховенства, то її здійснення за його межами було б неможливим, що не відповідає сучасним правовим реаліям [18, с. 16]. Такий аспект свідчить, на наш погляд, про те, що якщо виводити юрисдикцію із суверенітету, то її прояв за кордоном може бути оцінений як забезпечення суверенних прав та інтересів держави, які не локалізовані виключно у її межах. Це визначається тими фактичними обставинами (фактами), що розвиток внутрішнього (національного) права держави завжди у тому або іншому сенсі представляє не його відособленість (закритість), а

набуває при виникненні юридичних відносин певного обов'язку з боку держави визнання юридичної сили іноземних правових норм.

Слід звернути увагу на те, що жодна правова система не може бути суто національним продуктом, оскільки жодна держава не створювала свою правову систему права без урахування досвіду інших країн. Це свідчить про те, що використання досвіду інших держав є загальносоціальним історичним явищем, проте країни запозичують одна в одної правові норми, інститути, галузі, але не всю правову систему. Лише після включення в іншу правову систему норми набувають національної специфіки, тобто норми конкретної держави мають лише відносну самостійність. Таке розуміння наведеного процесу має підтримку в існуючих публікаціях, зокрема І.І. Лукашук зазначає, що «процес інтернаціоналізації у зв'язку з його розвитком необхідно розглядати на універсальному і регіональному рівні» [19, с. 39].

Отже, зазначене вище свідчить, що цей процес тісно пов'язаний з правильним розумінням принципу суверенної рівності держав, зміст якої зазнав змін, що відбулися в концепції суверенітету під впливом глобалізації і демократизації. Так, з історичного огляду проблеми першопочатково визначальну роль у регулюванні відносин між різними державами відігравав не територіальний, а персональний принцип дії закону в просторі. Наприклад, у Римській імперії іноземець першопочатково сприймався як ворог, який не мав ніяких прав, але з часом для осіб, які не мали прав римських громадян, було створене особливе право – *jus gentium*, яке також було правом, що діяло на території імперії [19, с. 39]. З часом при формуванні законодавства середніх віків (так названий період «правд») було визначено, що кожний підпадає під дію законодавства вітчизняної держави («всякий носит с собою свою правду») [19, с. 39]. Це свідчить, що у першопочаткові епохи (періоди) розвитку держав основне значення (на рівні їх взаємодії) відіграє не територіальне верховенство, а незалежність. З останньої категорії і формується поняття суверенітету як незалежності і повновладдя до кого б то не було і до чого б то не було. Державна влада знову поширюється тільки на певну територію. Поширення повноважень публічної влади за межі території даної держави розглядається як порушення суверенних прав іншої держави, тому, виходячи з цього, формуються основні принципи взаємодії різних держав, які засновані на ідеях виключного (абсолютного) суверенітету і територіальної дії законів: влада держави обмежена її територіальними межами і за її межами закони держави не діють. Проте принцип суворой територіальної дії законів суперечить розвитку економічних зв'язків між різними державами (в основному це було пов'язано з розвитком міжнародного ринку). Саме тому поступово від суворого територіального принципу держави погоджуються на екстериторіальну дію деяких законів, розробляються принципи розв'язання (вирішення, усунення) колізій і встановлення належного застосування права [120, с. 35]. У цей час створюються і різні теорії, що обґрунтовують правомірність і необхідність такої дії законів.

Л.А. Лунц здійснив класифікацію таких теорій: 1) теорія «международной вежливости» (*comitas gentium*) – одне з найбільш старих вчень про екстериторіальну дію законів. Основна ідея цієї теорії полягає в тому, що інозем-

ний закон не застосовується в іншій державі, але в порядку взаємної поваги суверенів і міжнародної ввічливості він може бути застосований до деяких відносин; 2) теорія «приобретенных прав» (vested rights, droits acquis). Суть цієї теорії полягає в тому, що набуто належним чином право в якій-небудь державі повинно захищатися і в будь-якій іншій; 3) теорія «международной общности» ґрунтується на вченні історичної школи Савиньї, присвяченому міжнародному приватному праву, яке характерне тим, що всі держави однаково зацікавлені в найбільш правильному і взаємовигідному регулюванні відносин, що виникають. Це може бути досягнуто, якщо суди відійдуть від вузьконаціональної позиції для встановлення загального (спільного) правопорядку; 4) «национальная» теорія, розроблена італійським ученим і політичним діячем Манчині, яка отримала найбільшу популярність у кінці XIX століття. Суть його вчення полягає в тому, що право входить у кров і плоть громадянина від народження в процесі його виховання, тому воно невіддільне від людини, і застосування до неї будь-якого іншого права слід вважати насиллям [20, с. 36].

З розвитком міжнародного публічного права спостерігається дещо інший підхід до розуміння категорій «суверенітет», «незалежність», «екстериторіальність». Натомість паралельно із названими теоріями формуються нові погляди на взаємодію різних держав. Так, унаслідок демократичного розвитку суспільства в основу ідеї суверенітету лягає теорія суверенітету народу (народу належить вище право визначати економічну, соціальну, політичну систему країн) [20, с. 37]. На цій підставі визнається, що суверенітет і міжнародне право – історично взаємопов'язані явища, а тому міжнародне право фактично з'являється внаслідок виникнення необхідності регулювання відносин між суверенними державами, головним чином після їх утворення в Європі (при цьому виникає питання про необхідність регулювання не тільки приватних, але й публічних інтересів) [20, с. 37].

Отже, як видно з викладеного вище, основною ідеєю суверенітету була незалежність держави від іноземної влади. У межах підвладної їй території держава здійснює своє територіальне верховенство, тобто повноту влади, виключаючи владу будь-якої держави. Виникнення нових держав викликало практичну необхідність взаємного розмежування меж дії законів. На цьому ґрунті першопочатково виникла концепція «абсолютного суверенітету» як ніким необмеженого суверенітету. Проте ця концепція базувалася на розумінні території держави як його публічної власності, концентрованої у національному масштабі: «Держава тут врахований власник землі; Суверенітет тут – земельна власність...» [21, с. 353]. Це свідчить про те, що ідея приватного інтересу у визначенні сфер дії закону втрачала свої переваги порівняно з категорією публічного інтересу. На підставі цього формується теорія публічного речового права держави на територію (територія об'єкта – *dominium juris publici*). Суверенітет уже розуміють не через земельну власність (у тому числі приватної особи – суверена), а через публічно-правову владу (власність) держави над певною територією. Територіальне верховенство означає повне і безпосереднє панування держави над територією і всім тим, що на ній знаходиться-

ся. Ідея власності, хоча й обмежена «публічним інтересом» продовжує зберігатися. Проте власність на територію розглядається як соціальна функція, допускаються її законні обмеження як права володіння, користування, розпорядження. Подібний підхід спирався на доктрину розділення між категоріями «dominium» (власність) і «imperium» (суверенітет) встановленим ще в римському праві. Разом з цим це породжувало деякі протиріччя між розумінням приватної і публічної власності на землю. З метою усунення цього протиріччя в теорії міжнародного права розробляється нова концепція, яка ґрунтується на тому, що територіальне верховенство не заключає в себе права власності держави на територію. Територіальне верховенство входить у сферу публічного права, власність – в сферу приватного, що означає, що це два різних явища.

На теренах Російської імперії просторова конструкція території як імперіуму теоретично була обґрунтована В.А. Незобитовським у 1980 р. [22, с. 140]. Нова концепція території мала велике значення для розвитку міжнародного права і загального визначення суверенітету держави. Ця концепція в юридичній літературі отримала назву «теорія предела».

Отже, до середини ХІХ ст. в юриспруденції при визначенні території і суверенітету держави склалося дві концепції – об'єкта і « предела ». Остання концепція була прогресивною, тому що розглядала територіальне верховенство (юрисдикцію) як імперіум (imperium), який визначався як суверенітет держави [22, с. 22]. Владу повелівати розглядалося не стосовно конкретної території, а стосовно людей. «Влада держави проявляється у пануванні над особами, яке немислиме без території. Територія розглядається не як об'єкт, а як просторова межа панування держави» [22, с. 27].

Незважаючи на реальне обґрунтування можливості екстериторіальної дії закону вітчизняної держави стосовно своїх громадян, які знаходяться за кордоном (персонального принципу дії закону в просторі), теорія межі фактично обґрунтовувала існування виключно територіальної юрисдикції держави. Проте, маючи надто важливе значення для розуміння суті територіальної дії закону в просторі, зазначена теорія мала і деякі недоліки. Зокрема, при виникненні питання про територіальну взаємодію різних держав у випадку колізії їх законів та в інших випадках, пов'язаних з територіальними змінами, все зводилося не до «поширення територіального верховенства» (дії законів), а до «набуття території» [23, с. 267].

У цілому подібні концепції ґрунтувалися на обмеженому (вузькому) розумінні ідеї суверенітету. Незважаючи на очевидність цього питання, в сучасній юридичній літературі також зустрічається негативна думка стосовно значення екстериторіальної юрисдикції держави. Так, Є.Т. Усенко вважає, що окремі автори «так або інакше, явно або непрямо виходять із хибного посилення, що деяким або навіть багатьом національним законам властива екстериторіальність» [24, с. 14]. На його думку, «просторова дія будь-якого національного закону можлива лише у межах простору, підвладного державі, яка видала цей закон. Він не може діяти на територіях інших держав» [24, с. 14]. «Причина цього – це державний суверенітет, який в нормальних міжнародних відносинах виключає владу однієї держави на території іншої, тому говорити про екс-

територіальну дію законів одних держав на території інших суверенних держав – це значить стверджувати юридичний нонсенс» [24, с. 15].

Слід зауважити, що при визначенні території держави, крім теорії об'єкта і межі, існувала також теорія компетенції, яка заперечувала виключний характер державної влади у межах кордонів держави і фактично визнавала концепцію екстериторіальності дії закону. Теорія компетенції була корисною для юридично задовільного пояснення складного феномена визначення міжнародних сфер інтересів. Згідно з цією теорією, при вирішенні питань про дію закону у просторі слід виходити не із реального поняття території, а з її юридично абстрагованої ідеї. Відправним моментом є вироблене поняття теорії як геометричного простору. У зв'язку з цим у міжнародному праві державну територію стали розуміти як просторову сферу валідитарності, тобто сферу, де діє закон держави.

Таким чином, зазначає Ю.Г. Барсегов, теорія компетенції виводить поняття державної теорії не з поняття державного суверенітету, а з поняття державної компетенції [25, с. 43].

Розглянуті нами вище теорії дозволяють зрозуміти, яким чином відбувалася еволюція ідей стосовно таких категорій, як «суверенітет», «територія держави», «юрисдикція», «територіальна і екстериторіальна дія закону». У сучасному міжнародному праві державний суверенітет визначається як верховенство держави на своїй території і її незалежність у сфері міжнародних відносин [26, с. 124]. Суверенітет виражає особливу, специфічну властивість будь-якої держави. Через це поняття зв'язуються в єдине ціле його найважливіші елементи: територія, населення, публічна влада. При цьому слід мати на увазі, що суверенітет – це поняття юридичне, що відображає найбільш загальні юридичні властивості держави, а саме: верховенство держави в межах його території, її незалежність у взаємовідносинах з іншими державами та іншими суб'єктами міжнародного спілкування. Ці категорії (верховенство і незалежність) за своєю сукупністю визначають ознаки суверенітету, відображають головні і дійсні особливості держави. Держава існує як реальна сила, здатна здійснювати верховну владу на своїй території і виступати як суверенна незалежна організація в міжнародних відносинах. У цьому контексті вірно стверджує Н.А. Ушаков, що властиві державі дві ознаки суверенітету – верховенство і незалежність – нерозривно зв'язані між собою, взаємно доповнюють одна одну, є взаємообумовленими [27, с. 5]. Без верховенства на своїй території не існує незалежності держави у міжнародних відносинах, без незалежності нездійсненне верховенство держави в межах її території [27, с. 6].

Міжнародне право розглядає державу як єдине ціле незалежно від структури його механізму, розподілу компетенції державних органів. Уряд країни та інші органи завжди діють від імені держави. Суверенітет держави характеризує одночасно і властивості влади, але в цілому він належить державі [28, с. 7]. Виходячи з цього, Г.І. Курдюков справедливо стверджує, що державу у міжнародно-правовому сенсі слід розглядати як єдність влади і суверенітету, що дозволяє виступати їй носієм власної самостійної волі [29, с. 118].

Найважливішим проявом державного суверенітету є юрисдикція держави. В юридичній літературі запропоноване визначення юрисдикції держави, яке, на наш погляд, точно розкриває зміст цієї категорії. Так, С.В. Черніченко розглядає юрисдикцію держави як визначеною державою можливість і допустимість очікувати й вимагати здійснення правових велінь (приписів і заборон) і забезпечувати їх здійснення [30, с. 152]. Заслуговує на уваги поняття юрисдикції держави, запропоноване О.С. Черниченко, – це можливість, якою володіє держава, з урахуванням міжнародно-правових зобов'язань, забезпечувати реалізацію свого права шляхом застосування загрози застосування або застосування правового примусу [31, с. 27]. Тут важливо вказати про дві нерозривно зв'язані, але різні категорії, які прийнято називати прописаною (законодавчою) і виконавчою юрисдикцією. Законодавча юрисдикція – це можливість, якою володіє держава, у своєму законодавстві, з урахуванням своїх міжнародно-правових зобов'язань, визначати, в яких межах вона забезпечує реалізацію свого права шляхом застосування правового примусу [31, с. 33–34]. Приймаючи закони і підзаконні акти, держава визначає, в яких межах вона готова застосувати примус, щоб забезпечити реалізацію положень, що в них містяться (тобто в межах конкретного простору, строку тощо). Встановлюючи межі дії свого права, вона встановлює і межі законодавчої юрисдикції, тобто відповідної можливості, якою вона володіє [29, с. 112]. На відміну від законодавчої юрисдикції держави, її виконавча юрисдикція – це можливість, якою володіє держав, забезпечити з урахуванням своїх міжнародно-правових зобов'язань реалізацію свого права безпосередньо шляхом застосування правового примусу [31, с. 37].

Слід зазначити, що юрисдикція держави поширюється і за межі її території. Суверенітет держави нерозривно пов'язаний з її територією, але різного роду його прояви можуть мати місце і за її межами. Дія законів держави в принципі не обмежена суворо її територією, що дозволяє нам говорити про територіальну і екстериторіальну дію закону, в тому числі і закону про кримінальну відповідальність. Ці категорії будуть розглянуті нами в межах територіальної та екстериторіальної юрисдикції держави і принципів, що визначають її межі.

Основа юрисдикції держави базується на принципах, що встановлюють, до яких меж її юрисдикція може поширюватися. Такі межі визначаються міжнародним правом, а в цих межах кордони юрисдикції держави встановлюють на власний розсуд.

Територіальною називається юрисдикція держави, що здійснюється в межах її території. При цьому до території держави в межах державних кордонів відносяться суша, внутрішні води, територіальне море, повітряний простір над ними і надра.

Територіальна юрисдикція заснована на територіальному принципі, який у доктрині і на практиці вважається фундаментальним, причому він розглядається як основа як кримінальної, так і цивільної юрисдикції. Територіальна юрисдикція як невід'ємний компонент територіального верховенства держави є повною. Основна ознака такої повноти – поєднання законо-

давчої і виконавчої юрисдикції. В принципі тільки на своїй території держава має найбільш широку можливість вимагати законодавчим шляхом певної поведінки від осіб (приватних і службових, фізичних і юридичних, державних органів), які на ній знаходяться, та застосовувати примус у випадку порушення її вимог. Проте повнота територіальної юрисдикції не є еквівалентом вседозволеності. Суверенітет держави не має абсолютного характеру. Відповідно, і територіальна юрисдикція як прояв державного суверенітету також не має абсолютного характеру. Вона може бути обмежена самою державою в односторонньому порядку чи згідно з положеннями міжнародного права, причому такі обмеження є винятком, а не правилом, правилом є повнота територіальної юрисдикції. В останньому випадку можливі винятки, що стосуються статусу осіб і об'єктів, на які згідно з нормами міжнародного звичаєвого і договірного права поширюється в тому або іншому обсязі імунітет.

Практика свідчить, що територіальний принцип тлумачиться більш широко, чим це може здаватися на перший погляд. Заснована на ньому юрисдикція поширюється не тільки на територію держави, але й на рухомі об'єкти, пов'язані з цією територією – морські і повітряні судна, космічні об'єкти. У міжнародному праві ці об'єкти називають квазітериторією [26, с. 445]. Більше того, він використовується в значній мірі як основа юрисдикції держави стосовно районів, що прилягають до її території, – прилеглі зони континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, які відносяться до території зі змішаним режимом [26, с. 445]. Звичайно, юрисдикція держави у вказаних районах не аналогічна тій, яка встановлюється і здійснюється в межах її території. Міжнародно-правові обмеження надто серйозні, зокрема, достатньо послатися на відповідні положення Конвенції ООН по морському праву 1982 року. На наш погляд, слід погодитися з позицією О.С. Черниченко, яка стверджує, що «було б виправданим, кажучи про юрисдикції держав у відношенні згаданих об'єктів, ввести поняття «квазітериторіальної юрисдикції» [31, с. 43, 75].

Цікаво, що основні положення міжнародного права стосовно таких територій, як «суверенітет», «державна територія», «територіальна юрисдикція», засновані на територіальному принципі, закріплені у вітчизняному внутрішньому законодавстві. Так, ст. 2 Конституції України встановлює: 1) суверенітет України поширюється на всю територію; 2) територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою; 3) Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [33]. У ст. 6 КК України закріплений територіальний принцип його дії, який є основою реалізації територіальної юрисдикції, а на об'єктах, прирівняних до території України і зі змішаним режимом, – екстериторіальної юрисдикції України [34]. Згідно з ч. 1 ст. 3 КК України, законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права [34].

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення змін до Конституції України) [33]. Разом з тим, міжнародні договори в частині положень, що стосуються кримінальної відповідальності, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не перетворює ці положення у норми прямої дії. Згідно з правовою природою КК України, приписи, які прийняті після набрання чинності цим Кодексом, мають бути включені до нього [34]. Це також підтверджується ч. 3 ст. 3 КК України, де зазначається, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом [34], тому за кримінальним законодавством України при кваліфікації злочину неможливе пряме посилання на норми міжнародного договору. Отже, вчинений особою злочин отримує юридичну оцінку на підставі виключно кримінально-правових норм України, закріплених у її КК України. Крім того, як ми вже зазначали, кримінально-правова оцінка вчиненого злочину за КК України можлива у межах просторової чинності (дії) цього Кодексу, також одним із найважливіших питань «життєдіяльності» закону про кримінальну відповідальність є визначення часового і територіального просторів, в яких застосовуються норми такого закону.

Слід звернути увагу на те, що визначення просторової дії КК України засновано на сукупності таких принципів: а) територіальному; б) громадянства; в) космополітичному (універсальному); г) реальному. Варто погодитися з твердженням В. І. Борисова, що перші два принципи є основними [35, с. 64]. Дехто екстраполює ці принципи таким чином: територіальний, національний (громадянства), реальний, універсальний, дипломатичного імунітету, спеціальної місії та екстрадиції [36, с. 17].

Територіальний принцип установлює відповідальність за злочини, вчинені в межах державних кордонів України. Сутність цього принципу знайшла своє відображення в ч. 1 ст. 6 КК України, де зазначено, що особи які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом [34]. Територіальний принцип виражає територіальний характер державного суверенітету і верховенства влади – впливає із суверенітету держави, влада (юрисдикція) якої поширюється на всю її територію, а також на всіх осіб, що знаходяться на її території (ст. 6 КК України) [34]. Слід погодитися в цьому контексті з думкою А.Г. Князева, що основу такого поширення визначає презумпція, що злочин порушує інтереси тієї держави, де цей злочин вчиняється [36, с. 18]. Тому за загальним правилом, закріпленим в ч. 2 ст. 6 КК України, злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України (це означає, що зазначене положення включає як випадки вчинення всього злочину на території України, так і випадки вчинення діяння як на території України, так і на території інших держав) [35, с. 64].

Отже, територіальна сфера дії закону про кримінальну відповідальність являє собою правове поле, простір, що акумулюють зв'язки між окремими

індивідуумами, об'єднуючи останніх у суспільство, оскільки кожний індивід включений у суспільство за ознакою його державної приналежності [36, с. 18]. Натомість іноземні громадяни відповідають за законами України тому, що, знаходячись у цій державі, вони включаються в існуючі в ній суспільні відносини та стають їх діючими особами – складають суб'єктивний склад суспільних відносин чужої їм держави, тому повинні відповідати за її законами про кримінальну відповідальність, оскільки своїм кримінальним правопорушенням завдають шкоду суспільним відносинам цієї держави. Дотримання іноземними особами законів держави, де б вони не знаходилися, передбачено в ст. 4 Декларації про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають 1985 р. [37, с. 256]. Крім того, принцип існування правових зобов'язань перед державою перебування також закріплений в ст. 29 «Всеобщей декларации прав человека» 1948 р., в якій зазначено, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством» [38, с. 460–461]. Згідно зі ст. 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть ті самі обов'язки, як і громадяни України, — за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами» [33].

Принцип громадянства (національний) визначає кримінальну відповідальність громадян держави за злочини, вчинені в іноземній державі. Згідно з ч. 1 ст. 7 КК України (за цим принципом), громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочин за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [34].

Реальний принцип. Згідно з ч. 1 ст. 8 КК України, іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, якщо вони вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України (передбачені цим Кодексом) або інтересів України [34]. Наприклад, за ст. 115 – у випадках вбивства громадянина України на території іншої держави чи за ч. 2 ст. 258 КК України за вчинення поза межами території України терористичного акту за попередньою змовою групою осіб з метою провокації воєнного конфлікту між Україною та іншою державою [35, с. 71].

Космополітичний (універсальний) принцип. Цей принцип впливає з міжнародно-правових зобов'язань України у сфері боротьби із злочинністю, передбачений ст. 8 КК України, де зазначається, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами (універсальний принцип надає можливість притягувати до кримінальної відповідальності іноземних громадян або осіб без громадянства, що постійно не проживають в Україні за злочини, які посягають на інтереси декількох держав чи міжнародного співтовариства). Сутність цього принципу полягає у спільності інтересів кількох держав у

боротьбі зі злочинами, вчинення яких на території однієї держави здатне заподіяти шкоди й інтересам інших держав, у тому числі й Україні.

Слід звернути увагу на те, що ч. 4 ст. 6 КК України передбачає виключення в територіальному принципі. Так, відповідно до міжнародних договорів і законодавства України іноземці, які користуються дипломатичним імунітетом, виключені з-під юрисдикції судових органів України. Норми міжнародного права і прийнятого відповідно до них Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземної держави в Україні від 10 червня 1993 року надають дипломатичного імунітету і виключають з-під кримінальної юрисдикції України дипломатичних представників іноземних держав і певне коло іноземних громадян, або частково, на засадах взаємності, обмежують кримінальну юрисдикцію щодо консульських працівників та інших осіб [34; 39]. У юридичних джерелах цей інститут ще називають принципом дипломатичної недоторканності, який виключає кримінальну відповідальність іноземців за законом держави місця вчинення суспільно-небезпечного діяння [36, с. 17]. Крім того, відповідальність військовослужбовців, що знаходяться у складі збройних частин, що дислокуються на території іноземної держави, у випадку вчинення ним злочину визначається відповідно до принципу спеціальної місії [36, с. 17–18]. Згідно з екстрадицією вирішується питання про кримінальну відповідальність особи при видачі її запитуваній стороні.

Традиційно імунітет від територіальної юрисдикції іменують екстериторіальністю. У наш час домінує думка, згідно з якою принцип екстериторіальності полягає в непоширенні кримінальної юрисдикції держави перебування на осіб, які володіють екстериторіальністю [40, с. 110].

Екстериторіальна юрисдикція являє собою прояв суверенітету держави за межами її території. На відміну від територіальної, вона ніколи не буває повною. Слід розрізняти екстериторіальну юрисдикцію у просторах, які не належать якій-небудь державі (території з міжнародним режимом), і в межах території іноземних держав. В принципі, у просторах, що не належать державам, тобто не входять до складу території тієї або іншої держави (у відкритому морі, повітряному просторі над ним, Антарктиці тощо), її обсяг може бути ширшим.

Відмічаючи особливості екстериторіальної юрисдикції на територіях з міжнародним режимом, слід зазначити, що в цьому випадку законодавча (прописана) і виконавча юрисдикція у тій або іншій мірі збігаються, хоча законодавча юрисдикція, зазвичай, має більший обсяг.

На територіях інших держав екстериторіальна юрисдикція є, як правило, законодавчою. Виконавча юрисдикція на території іноземних держав може здійснюватися з їх згоди, яка або дається у кожному конкретному випадку після відповідного прохання, тобто має характер *ad hoc*, або передбачається у міжнародному договорі. Типовим прикладом здійснення виконавчої юрисдикції на території іншої держави на основі договору може слугувати положення міжнародних договорів, присвячених статусу військ однієї держави, розміщених на території іншої. Спроби здійснення виконавчої юрисдикції на території іноземної держави без її згоди завжди розглядалися як порушення принципу

суверенної рівності держав та принципу невтручання (особливо останнього) [31, с. 78–79].

Екстериторіальна юрисдикція заснована на принципі громадянства (персональному, особистому), охоронюваному (реальному) й універсальному принципах.

Принцип громадянства (персональний, особистий) проявляється у тому, що підставою юрисдикції держави слугує тісний зв'язок особи з державою, яка продовжує існувати і під час знаходження особи за її межами. Загальновизнаним є те, що держава може вимагати певної поведінки від своїх громадян, які знаходяться на території іншої держави. Такого роду вимоги означають поширення на таких осіб законодавчої юрисдикції. Виконавча юрисдикція без згоди держави перебування поширюватися на таких осіб не повинна.

При цьому, на наше переконання, термін «персональний принцип» більш вдалий, ніж термін «принцип громадянства», тому що держави в ряді випадків поширюють свою юрисдикцію і на осіб, що знаходяться на території іншої держави, які не є її громадянами.

У доктрині прийнято розрізняти активний і пасивний особистий принцип. Перший є основою для поширення юрисдикції держави на певну категорію осіб за межами її території, що має з нею тісний зв'язок (громадян, осіб без громадянства, які постійно проживають на території даної держави). Другий принцип іноді намагаються представити як основу для поширення юрисдикції держави на осіб (іноземних держав і осіб без громадянства), які завдали шкоди її громадянам за кордоном [31, с. 47].

Охоронний принцип лежить в основі поширення юрисдикції держав на іноземців, які вчинили за кордоном дії, що загрожують їх безпеці. До таких дій відносять змову з метою повалення урядів, шпигунство тощо. У наш час особливої актуальності набуває встановлення юрисдикції стосовно осіб, які займаються за кордоном організацією терористичних актів проти тієї або іншої держави. Охоронний принцип розглядається як основа переважно кримінальної юрисдикції.

Універсальний принцип слугує основою поширення юрисдикції держав на осіб, які не є їх громадянами і вчинили певні дії поза їх територією, що не спрямовані ні проти них, ні проти їх громадян. Цей принцип відноситься практично до кримінальної юрисдикції. Згідно з цим принципом, держави мають право притягувати до кримінальної відповідальності цю категорію осіб, як тільки вони опиняться в межах їх виконавчої юрисдикції. В односторонньому порядку держави не мають права встановлювати свою юрисдикцію на підставі зазначеного принципу. Встановлення так званої універсальної юрисдикції можливе лише у випадках, передбачених міжнародними договорами і нормами міжнародного звичаєвого права.

Слід зазначити, що екстериторіальна законодавча юрисдикція може бути у випадку необхідності реалізована, тільки коли відповідна особа, яка порушила адресований їй припис або заборону під час знаходження на території іноземної держави, опинилась у межах виконавчої юрисдикції зацікавленої

держави (яка встановила законодавчу юрисдикцію). Інше можливо лише в тому випадку, якщо іноземна держава дає свою згоду на здійснення виконавчої юрисдикції на своїй території.

У ст. 8 КК України закріплені персональний, реальний (який включає в себе пасивний особистий принцип) і універсальний принципи дії закону про кримінальну відповідальність у просторі, які є основою екстериторіальної юрисдикції України. При цьому важливо підкреслити, що встановлені ст. 6 КК України принципи екстериторіальної юрисдикції кримінального закону відображають положення, встановлені міжнародно-правовими нормами. А це свідчить про процес імплементації норм міжнародного права в українському законі. Це особливо важливо, оскільки питання про сферу дії кримінального законодавства було одним з основних в історії міжнародного кримінального права [30, с. 63].

З урахуванням вищевикладеного цілком можливо визначити поняття «кримінально-правова юрисдикція України», «територіальне» і «екстериторіальна дія кримінального закону».

На наш погляд, під кримінально-правовою юрисдикцією України слід розуміти можливість, якою володіє Україна, з урахуванням її міжнародних зобов'язань, визначати межі територіальної й екстериторіальної дії закону про кримінальну відповідальність і забезпечувати реалізацію кримінально-правових норм шляхом загрози застосування або застосування правового примусу.

Під територіальною дією закону про кримінальну відповідальність ми розуміємо можливість застосування чинного закону про кримінальну відповідальність до особи, що вчинила злочин на території держави в межах її державних кордонів.

Екстериторіальну дію закону про кримінальну відповідальність можна визначити як можливість застосування чинного закону про кримінальну відповідальність до особи, яка вчинила злочин поза межами територіальної юрисдикції держави, а саме на квазітериторії, території зі змішаним або міжнародним режимом, території іноземної держави.

При цьому слід зауважити, що якщо кримінально-правова територіальна юрисдикція України ґрунтується тільки на територіальному принципі, то кримінально-правова екстериторіальна юрисдикція України – на територіальному, персональному, реальному і універсальному принципах.

З сучасних позицій міжнародного співробітництва держав при загальному визначенні юрисдикції мова повинна йти про визначення принципу супсидіарності, який отримав поширення в умовах європейської інтеграції. Суть цього принципу полягає в тому, що в першу чергу визнається національний суверенітет (національний рівень). Якщо держава вважає, що рішення доцільно прийняти на міжнародному рівні, вона зобов'язана обґрунтувати це (регіональний або універсальний рівень). Таким чином, національний рівень суверенітету визначений тим, що держава самостійно вирішує суто внутрішні проблеми; регіональний – тим, що держава вирішує свої проблеми шляхом співробітництва з іншими державами; універсальний – тим, що проблеми вирішуються міжнародним співробітництвом у цілому. У зв'язку з цим і розподіляються (визначаються)

повноваження держав. Спираючись на визначення вказаних рівнів суверенітету, можна говорити про територіальну і екстериторіальну юрисдикцію держав, у тому числі у сфері кримінального права. На цьому базується існування територіального, персонального, реального і універсального принципів дії закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Таким чином, дія норм національного права здійснюється у властивих йому сферах – у часі і в просторі. При цьому дія закону у просторі, у тому числі і кримінального, часто не обмежується просторовими межами держави, що прийняла норму і в певних випадках може виходити за такі межі. Можна стверджувати, що дія законів може локалізуватися як на території держави, яка прийняла норму, так і за межами її території. Остання розглядається як явище екстериторіальної дії закону.

Територіальна й екстериторіальна дія закону про кримінальну відповідальність являє собою проблему визначення просторових меж реалізації кримінально-правових приписів тієї або іншої держави.

Просторові межі реалізації закону про кримінальну відповідальність визначаються через співвідношення таких понять, як «суверенітет», «територія», «юрисдикція держави». Держава, як правило, здійснює повну (територіальну) юрисдикцію в межах своєї території і обмежену (екстериторіальну) – за її межами. Основа юрисдикції держав будується на принципах, які встановлюють, до яких меж їх юрисдикція може поширюватися. Так, А.Г. Князев стверджує, що реалізація просторової дії законів про кримінальну відповідальність ґрунтується на системі принципів: територіальному, громадянстві, дипломатичного та іншого імунітетів, спеціальної місії, реальному, універсальному і видачі злочинців (домінуючим у системі цих принципів є територіальний принцип) [36, с. 23]. Автори існуючих публікацій не пропонують поняття дії закону по кримінальну відповідальність у просторі.

Питання, яке задеклароване нами у назві статті, потрібно вирішити згідно з чинним КК України, а також з урахуванням міжнародно-правових положень. Проблема територіальної й екстериторіальної дії закону про кримінальну відповідальність України слід вирішувати на основі таких принципів: 1) територіальної дії закону про кримінальну відповідальність, який є основою реалізації як територіальної, так і екстериторіальної юрисдикції України; 2) персонального – як основи екстериторіальної юрисдикції України стосовно українських громадян і осіб без громадянства, що постійно проживають на її території; 3) реального – який є основою реалізації екстериторіальної юрисдикції України стосовно не її громадян, які вчинили злочини проти інтересів України, її громадян або осіб без громадянства, які постійно проживають на її території; 4) універсального – який слугує основою реалізації екстериторіальної юрисдикції України стосовно не її громадян, які вчинили злочини, що посягають на загальний правопорядок, який складається на міжнародно-договірній основі взаємодії різних держав.

Певною мірою ці проблеми знайшли своє вирішення в кримінальному законодавстві зарубіжних держав [41; 42; 43; 44; 45].

Висновки. На підставі викладеного можна запропонувати таке визначення поняття дії закону про кримінальну відповідальність у просторі: «Під поняттям дії закону про кримінальну відповідальність у просторі слід розуміти просторові межі опосередкованої реалізації цього закону за допомогою приписів суверенітету, території, юрисдикції держави, використовуючи при цьому такі принципи: територіальної дії закону про кримінальну відповідальність, який є основою реалізації як територіальної, так і екстериторіальної юрисдикції України; персонального – як основи екстериторіальної юрисдикції України стосовно українських громадян і осіб без громадянства, що постійно проживають на її території; реального – який є основою реалізації екстериторіальної юрисдикції України стосовно її громадян, які вчинили злочини проти інтересів України, її громадян або осіб без громадянства, які постійно проживають на її території; універсального – який слугує основою реалізації екстериторіальної юрисдикції України стосовно її громадян, які вчинили злочини, що посягають на загальний правопорядок, який складається на міжнародно-договірній основі взаємодії різних держав».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексеев С. С.* Общая теория права. В 2-х томах. [текст] / С.С. Алексеев. – Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1981. – 360 с.
2. *Гойман В.И.* Действие права (методологический анализ) [текст] / В.И. Гойман. – М.: Академия МВД РФ, 1992. – 180 с.
3. Теория государства и права: [учебник]; под ред. А.С. Пиголкина [текст] А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев, А.Х. Саидов / Под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Юрайт-Издат, 2005. – 613 с.
4. *Карташов В.Н.* Введение в общую теорию правовой системы общества. Ч. 2. Правотворческая практика, система и структура права: Текст лекций / В.Н. Карташов. – Ярослав. гос. Ун-т. Ярославль, 1996. – 100 с.
5. *Зинков Е.Г.* Особенности действия правового пространства [текст] / Е.Г. Зинков // Общество и право. – 2012. – № 3 (40). – С. 20 – 25.
6. *Хаснутдинов Р.Р.* Территориальное и экстерриториальное действие уголовного закона: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук за специальностью 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Ренат Рафилевич Хаснутдинов. – Казань: Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина», 2007. – 183 с.
7. *Тихомиров Ю.В.* Право: национальное, международное, сравнительное / Ю.А. Тихомиров // Государство и право. – 1999. – № 8. – С. 5–12.
8. *Благов Е.В.* Учение о применении уголовного права / Е.В. Благов. – Ярославль, 1993. – 43 с.
9. *Люблинский П.И.* Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса. – Пг., 1917. – 267 с.
10. Общая теория права и государства: [Учебник] / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2001. – 520 с.
11. *Комаров С.А.* Общая теория государства и права / С.А. Комаров. – М.: Юрайт, 1997. – 416 с.

12. Мельников М.Г. Действие уголовного закона в пространстве: Автореферат диссертации канд. юрид. наук. – Рязань: Акад. права и управления Минюста России, 2003. – 80 с.
13. Международное право: [учебник] изд. 2-е, перераб. и доп. – М., 1988. – 358 с.
14. Советский энциклопедический словарь. – 4-е издание. – М., 1989. – 1632 с.
15. Юридический энциклопедический словарь. – 4-е издание. – М., ИНФРА-М, – 1998г. – 450 с.
16. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Т. 4:/ Владимир Иванович Даль. – М.: – Медиа, 2003. – 616 с.
17. Словарь иностранных слов. 15-е изд., испр. – М., 1988. – 624 с.
18. Ключников Ю.В. Международно-правовые проблемы установления пределов действия национальных правовых норм : Автореф. Дис. канд. юрид. наук: – М., МПОЛ, 2002. – 20 с.
19. Лукашук И.И. Действие уголовного закона в пространстве / И.И. Лукашук // Российская юстиция. – М.: Юрид. лит., 1994. – № 4. – С. 37–39.
20. Лунц Л.А. Международное частное право. Общая часть. / Л.А. Лунц / 3-е изд., доп. – М.: Юридическая литература, 1973. – 384 с.
21. Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч. – Т. 19. – Ч. 2.
22. Незобитовский В.А. Собрание сочинений / В.А. Незобитовский. – Киев, 1884.
23. Шалланд Л.А. Юридическая природа территориального верховенства. Историко-догматическое исследование. Т. 1 / Л.А. Шалланд. – Санкт-Петербург: Типография Тренке и Фюсно, 1903. – 305 с.
24. Fishel Wesley R. The End of Extraterritoriality in China [of the Text] / Wesley / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1996. – № 2. – С. 13–31.
25. Барсегов Ю.Г. Территория в международном праве / Ю.Г. Барсегов – М.: Госюриздат, 1958, – 272 с.
24. Международное публичное право: [учебник] / Л.П. Ануфриева, Д.К. Бекашев, В.В. Устинов [и др.]; отв. ред. К.А. Бякашев. – 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Т.К. Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 784 с.
27. Ушаков Н.А. Суверенитет и его воплощение во внутригосударственном и международном праве / Н.А. Ушаков // Моск. журн. Междунар. право. – 1994. – № 2. – С. 4–21.
28. Ушаков Н.А. Суверенитет в совершенном международном праве / Н.А. Ушаков. – М.: изд. ИМО, 1953, – 269 с.
29. Курдюков Г.И. Государства в системе международно-правового регулирования / Г.И. Курдюков. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1979. – 174 с.
30. Международное право: [учебник] / Ашанский Б.М., [и др.]; отв. ред. А.А. Ковалева, С.В. Черниченко. – М.: Изд-во Омега – Л, 2006. – 832 с.
31. Черниченко О.С. Международно-правовые аспекты юрисдикции государств: Дис. ... канд. юрид. наук / О.С. Черниченко. – М.: Дипломатическая академия МИД России, 2003. – 168 с.
32. Каюмова А.Р. Международное уголовное право (становление и совершенные тенденции развития) / А.Р. Каюмова; отв. ред. Курдюков Г.И. – Казань, 1998. – 95 с.

33. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

34. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25/26. – Ст. 131.

35. *Борисов В.І.* Чинність закону про кримінальну відповідальність / В.І. Борисов // Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.: за ред., проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 3-тє вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер. 2007. – С. 56–74.

36. *Князев А.Г.* Действие уголовного закона в пространстве: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук за специальностью 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Анатолий Гаврилович Князев. – Ульяновск: Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Ульяновский государственный университет», 2006. – 180 с.

37. Декларация о правах человека в отношении лиц, не являющихся гражданами страны, в которой они проживают 1985 г. // Действующее международное право: В 3-х т. Т. 1. – М.: 1997. – С. 250–259.

38. Всеобщая декларация прав человека 1948 г. // Международное публичное право: Сборник документов: Т. 1. – М. 1966. – С. 459–469.

39. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні: Президент України; Указ від 10.06.1993 № 198/93 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/198/93>

40. *Дурманов Н.Д.* Советский уголовный закон / Н.Д. Дурманов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1967. – 320 с.

41. Kodeks karny. Praktyczny komentarz. 5. Wydanie// Autorzy: Budyn-Kulik Magdalena, Koziowska-Kalisz Patrycja, Kulik Marek, Mozgawa Marek. Redakcja naukowa Marek Mozgawa. – Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2013. – 748 s.

42. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal; LO 10/1995, de 23-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igsap.map.es/cia/dispo/7734.htm>.

43. Codice Penale della Repubblica d'Italia (approvato con Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ordineavvocatirieti.it/sites/default/files/uploaded/ilcodicepenaleitaliano.pdf>. – Заголовок з екрану.

44. Criminal Law of the Republic of Latvia (1998, amended 2013): Сайт Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини Legislationline [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/4795/file/Latvia_CC_am2013_en.pdf. – Заголовок з екрану.

45. Code pénal de la République Française (1992, modifié 27.07.2015): Portail du droit français – droit.org (Портал французького права – droit.org) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://codes.droit.org/CodV3/penal.pdf?ts=1443627111>. – Заголовок з екрану.

REFERENCES

1. *Alekseev S.S.* Obshhaja teorija prava. V 2-h tomah. [tekst] / S.S. Alekseev. – Т. 1. – М.: Jurid. lit. 1981. – 360 s.

2. *Gojman V.I.* Dejstvie prava (metodologicheskij analiz) [tekst] / V.I. Gojman. – M.: Akademija MVD RF, 1992. – 180 s.
3. Teorija gosudarstva i prava: [uchebnik]; pod red. A.S. Pigolkina [tekst] / A.S. Pigolkin, A.N. Golovistikova, Ju.A. Dmitriev, A.H. Saidov / Pod red. A.S. Pigolkina. – M.: Jurajt-Izdat, 2005. – 613 s.
4. *Kartashov V.N.* Vvedenie v obshhuju teoriju pravovoj sistemy obshhestva. Ch. 2. Pravotvorcheskaja praktika, sistema i struktura prava: Tekst lekcij / V.N. Kartashov. – Jarosl. gos. Un-t. Jaroslavl', 1996. – 100 s.
5. *Zinkov E.G.* Osobennosti dejstvija pravovogo prostranstva [tekst] / E.G. Zinkov // Obshhestvo i pravo. – 2012. – № 3 (40). – S. 20–25.
6. *Hasnutdinov R.R.* Territorial'noe i jeksterritorial'noe dejstvie ugovolnogo zakona: Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk za special'nost'ju 12.00.08. – ugovolnoe pravo i kriminologija; ugovolno-ispolnitel'noe pravo / Renat Rafil'evich Hasnutdinov. – Kazan': Gosudarstvennoe obrazovatel'noe uchrezhdenie vysshego professional'nogo obrazovanija «Kazanskij gosudarstvennyj universitet im. V. I. Ul'janova-Lenina», 2007. – 183 s.
7. *Tihomirov Ju.V.* Pravo: nacional'noe, mezhdunarodnoe, sravnitel'noe / Ju.A. Tihomirov // Gosudarstvo i pravo. – 1999. – №8. – S. 5–12.
8. *Blagov E.V.* Uchenie o primenenii ugovolnogo prava / E.V. Blagov. – Jaroslavl', 1993. – 43 s.
9. *Ljublinskij P.I.* Tehnika, tolkovanie i kazuistika ugovolnogo kodeksa. – Pg. \ 1917. – 267 s.
10. Obshhaja teorija prava i gosudarstva: [Uchebnik] / Pod red. V.V. Lazareva. – 3-e izd., pererab. i dop. – M.: Jurist#, 2001. – 520 s.
11. *Komarov S.A.* Obshhaja teorija gosudarstva i prava / S.A. Komarov. – M.: Jurajt, 1997. – 416 s.
12. *Mel'nikov M.G.* Dejstvie ugovolnogo zakona v prostranstve: Avtoreferat dissertacii kand. jurid. nauk. – Rjazan': Akad. prava i upravlenija Minjusta Rossii, 2003. – 80 c.
13. Mezhdunarodnoe pravo: [uchebnik] izd. 2-e, pererab. i dop. – M., 1988. – 358 s.
14. Sovetskij jenciklopedicheskij slovar'. – 4-e izdanie. – M., 1989. – 1632 s.
15. Juridicheskij jenciklopedicheskij slovar'. – 4-e izdanie. – M., INFRA-M, 1998. – 450 s.
16. Dal' V. Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka: V 4 t. T. 4 / Vladimir Ivanovich Dal'. – M.: – Media, 2003. – 616 s.
17. Slovar' inostrannyh slov. 15-e, izd., ispr. – M., 1988. – 624 s.
18. *Kljuchnikov Ju.V.* Mezhdunarodno-pravovye problemy ustanovlenija predelov dejstvija nacional'nyh pravovyh norm : Avtoref. Dis. kand. jurid. nauk: – M., MPOL, 2002. – 20 c.
19. *Lukashuk I.I.* Dejstvie ugovolnogo zakona v prostranstve / I.I. Lukashuk // Rossijskaja justicija. – M.: Jurid. lit., 1994. – № 4. – S. 37–39.
20. *Lunc L.A.* Mezhdunarodnoe chastnoe pravo. Obshhaja chast'. / L.A. Lunc / 3-e izd., dop. – M.: Juridicheskaja literatura, 1973. – 384 s.
21. *Marks K., Jengel's F.* Sobr. soch. – T. 19. – Ch. 2.
22. Nezobitovskij V. A. Sobraie sochinenij / V. A. Nezobitovskij. – Kiev, 1884.
23. *Shalland L.A.* Juridicheskaja priroda territorial'nogo verhovenstva. Istoriko-dogmatischeskoe issledovanie. T. 1 / L.A. Shalland. – Sankt-Peterburg: Tipografija Trenke i Fjusno, 1903. – 305 s.

24. *Fishel Wesley R.* The End of Extraterritoriality in China [of the Text] / Wesley / E.T. Usenko // *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava*. – 1996. – № 2. – S. 13–31.
25. *Barsegov Ju.G.* Territorija v mezhdunarodnom prave / Ju.G. Barsegov – M.: Gosjurizdat, 1958. – 272 s.
26. *Mezhdunarodnoe publichnoe pravo: [uchebnik]* / L.P. Anufrieva, D.K. Bekjashev, V.V. Ustinov [i dr.]; otv. red. K.A. Bjakjashev. – 4-e izd. pererab. i dop. – M.: T.K. Velbi, Izd-vo Prospekt, 2005. – 784 s.
27. *Ushakov N.A.* Suverenitet i ego voploshhenie vo vnutrigosudarstvennom i mezhdunarodnom prave / N.A. Ushakov // *Mosk. zhurn. Mezhdunar. pravo*. – 1994. – № 2. – S. 4–21.
28. *Ushakov N.A.* Suverenitet v sovershenom mezhdunarodnom prave / N.A. Ushakov. – M.: izd. IMO, 1953, – 269 s.
29. *Kurdjukov G.I.* Gosudarstva v sisteme mezhdunarodno-pravovogo regulirovanija / G.I. Kurdjukov. – Kazan': Izd-vo Kazanskogo un-ta, 1979. – 174 s.
30. *Mezhdunarodnoe pravo: [uchebnik]* / Ashanskij B.M., [i dr.]; otv. red. A.A. Kovaleva, S.V. Chernichenko. – M.: Izd-vo Omega – L, 2006. – 832 s.
31. *Chernichenko O.S.* Mezhdunarodno-pravovye aspekty jurisdikcii gosudarstv: Dis. ... kand. jurid. nauk / O.S. Chernichenko. – M.: Diplomaticeskaja akademija MID Rossii, 2003. – 168 s.
32. *Kajumova A.R.* Mezhdunarodnoe ugovnoe pravo (stanovlenie i sovershennye tendencii razvitija) / A.R. Kajumova ; otv. red. Kurdjukov G.I. – Kazan', 1998. – 95 s.
33. *Konstitutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR* // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. – 1996. – № 30. – St. 141.
34. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III* // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. – 2001. – № 25/26. – St. 131.
35. *Borysov V.I.* Chynnist zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist / V.I. Borysov // *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: pidruchnyk* / Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, L.M. Kryvochenko ta in.: za red., prof. V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia. 3-tie vyd., pererobl. I dopov. – K.: Yurinkom Inter. 2007. – S. 56–74.
36. *Knjazev A.G.* Dejstvie ugovnogo zakona v prostranstve: Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk za special'nost'ju 12.00.08. – ugovnoe pravo i kriminologija; ugovno-ispolnitel'noe pravo / Anatolij Gavrilovich Knjazev. – Ul'janovsk: Gosudarstvennoe obrazovatel'noe uchrezhdenie vysshego professional'nogo obrazovaniya «Ul'janovskij gosudarstvennyj universitet», 2006. – 180 s.
37. *Deklaracija o pravah cheloveka v otnoshenii lic, ne javljajushhihsja grazhdanami strany, v kotoroj oni prozhivajut 1985 g.* // *Dejstvujushhee mezhdunarodnoe pravo: V 3-h t. T. 1.* – M.: 1997. – S. 250–259.
38. *Vseobshhaja deklaracija prav cheloveka 1948 g.* // *Mezhdunarodnoe publichnoe pravo: Sbornik dokumentov: T. 1.* – M. 1966. – S. 459–469.
39. *Polozhennia pro diplomatychni predstavnytstva ta konsulski ustanovy inozemnykh derzhav v Ukraini: Prezydent Ukrainy; Ukaz vid 10.06.1993 № 198/93* // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/198/93>.
40. *Durmanov N.D.* Soveckij ugovnyj zakon / N.D. Durmanov. – M.: Izd-vo Moskovskog un-ta, 1967. – 320 s.
41. *Kodeks karny. Praktyczny komentarz. 5. Wydanie* // Autorzy: Budyn-Kulik Magdalena, Koziowska-Kalisz Patrycja, Kulik Marek, Mozgawa Marek. Redakcja naukowa Marek Mozgawa. – Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2013. – 748 s.

42. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal; LO 10/1995, de 23-11 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.igsap.map.es/cia/dispo/7734.htm>.

43. Codice Penale della Repubblica d'Italia (approvato con Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398) [Electronic resource]. – Access mode: Rezhym dostupu: <http://www.ordineavvocatirieti.it/sites/default/files/uploaded/ilcodicepenaleitaliano.pdf>.

44. Criminal Law of the Republic of Latvia (1998, amended 2013): Sait Biuro OBSIe z demokratychnykh institutiv i prav liudyny Legislationline [Electronic resource]. – Access mode: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/4795/file/Latvia_CC_am2013_en.pdf.

45. Code pénal de la République Française (1992, modifié 27.07.2015): Portail du droit français – droit.org [Electronic resource]. – Access mode: <http://codes.droit.org/CodV3/penal.pdf?ts=1443627111>.

Ковальова Т.І. Поняття чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі в українському законодавстві і праві

У статті досліджується поняття чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі в українському законодавстві та праві. Автором з'ясовуються існуючі точки зору на задекларовану в назві статті проблему та пропонується визначення поняття чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Ключові слова: суверенітет, юрисдикція, територія, персональний принцип, реальний принцип, територіальний принцип, універсальний принцип.

Ковалева Т.И. Понятие действия закона об уголовной ответственности в пространстве в украинском законодательстве и праве

В статье исследуется понятие действия уголовного закона в пространстве в украинском законодательстве и праве. Автором выясняются существующие точки зрения на декларируемую в названии статьи проблему и предлагается определение понятия действия закона об уголовной ответственности в пространстве.

Ключевые слова: суверенитет, юрисдикция, территория, персональный принцип, реальный принцип, территориальный принцип, универсальный принцип.

Kovalova T. The concept of the enactment on criminal liability in the space in the Ukrainian legislation and law

The article explores the concept of the criminal enactment in the space in the Ukrainian legislation and law. The author investigated the existing points of view on the declared in the title of the article problem and proposed a definition of the law on criminal liability in space.

Keywords: Sovereignty, Jurisdiction, Territory, Personal principle, The principle of the real, The territorial principle, The principle of universal.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2016.